

Propagandistiskt namnbruk i senmedeltidens Sverige

Lennart Ryman

Abstract

In war and other conflicts, propaganda is often regarded as an essential tool. In this propaganda, the use of personal names can be employed as a means to vilify opponents and glorify the leading figures of one's own side. In the context of the Middle Ages, this provides one of the few opportunities to study the use of personal names in stylistic variation. This article examines two late medieval rhymed chronicles, the Karlskrönikan and the Sturekrönikan, from this perspective. The study focuses, among other aspects, on the extent to which the naming conventions in the chronicles diverge from more neutral or loyal sources. These deviations are found to be relatively rare but qualitatively significant. They align well with the general tendencies of the chronicles and complement other, more frequent stylistic devices.

Keywords:

personal name usage; Middle Ages; propaganda; Swedish

Nyckelord:

personnamnsbruk; medeltiden; propaganda; svenska

1. Inledning

I upptakten till Karlskrönikan berättas om svenskarnas val av Margareta (Valdemarsdotter) till svensk drottning 1389 och senare om Erik av Pommerns upphöjelse till unionskung 1396 på följande sätt (Karlskrönikan vers 5–20, 69–72).

thz hende sik swa eth sinne
at swenska hyllade ena danske qwinna
hon heet drotningh margareta
widha skal man tholiken letha
som saa kan mz klokskap vmgaa [...]

Senth födis annan qwinna sligh
 mik tykte the svenska ey wara kloke
 tha the henne til höffdinge toke [...]
 thera lagh wisa swa
 thz vtländzkir i riket ey radha maa

aff pomeren loth hon hente til sik
 en vngen herra heeth buggesleff
 eth annat napn han tha fik
 och kalladis sidan erik

Krönikans tendens är rätt klar redan i och med dessa rader. En av drottning Margaretas brister som regent över Sverige är att hon är dansk och därmed utlänning (se Blom 1972 s. 280 och Nordquist 2021 s. 130). Även framhållandet av att hon är kvinna är enligt min mening avsett att peka på ett grundläggande fel.²⁷ Kung Erik är i sin tur hämtad från Pommern, och namnskiftet från det slaviska *Bogislav* till det nordiska *Erik* framhävs. Mot danskar och andra utlänningar står de rättrådiga och tappra svenska männen, i första hand aristokratin och frälset men även efter behov bredare samhällsskikt (se t.ex. vers 265 f., 376–419). När sedan hjältarna Engelbrekt och Karl Knutsson (Bonde) framträder bryter sig svenskarna framgångsrikt loss från det danska övervåldet.

Frågan för denna uppsats är i vilken mån namnskick och epitets dras in som hjälpmedel för att svartmåla motståndare och förhålliga den egna sidans frontfigurer. Förutom Karlskrönikan kommer den efterföljande Sturekrönikan att behandlas, fram till 1487. För att sätta in namn och omtalssätt i sitt sammanhang kommer även andra stilmedel tas upp. Se om krönikorna t.ex. Rosén 1963 och Westin 1972 samt hänvisningarna till historisk litteratur nedan. En tidigare studie av det propagandistiska bruket av ett enskilt nedsättande binnamn, *Smek*, använt om biskop Andreas Johannis i Strängnäs och därefter om kung Magnus Eriksson, har utförts av Olle Ferm (2009).

2. Engelbrekt kontra Jösse Eriksson

Den för svenskar kanske mest bekanta delen av Karlskrönikan (vars inledande del även kallas Engelbrektskrönikan) är beskrivningen av hur den danske fogden på Västerås slott, Jösse Eriksson, låter hänga upp de stackars bönderna i Dalarna i rök och låter deras gravida kvinnor dra hölass (Karlskrönikan vers

²⁷ En parallell är behandlingen av fru Ida, som håller Kastelholms slott på Åland, där *kvinna* upprepas tre gånger och där det påpekas att det är en stor nesa för svenskarna att en kvinna håller ett av rikets slott. Att fru Ida är utländska påpekas också, men detta verkar nästan vara av underordnad betydelse (Karlskrönikan vers 972–983).

716–725). Med tanke på det skulle man kunna vänta sig att Jösse skulle bli omtalad med hjälp av nedsättande epitets eller liknande, men sådana saknas helt (t.ex. vers 734). Möjligen kan man fästa sig vid att han konsekvent skrivs *Jöss(e)* och liknande, inte *Jöns*, till skillnad från bruket i samtida brev, där båda namnvarianterna används (se SMP under *Iønis* 1401). Det kanske troligaste är emellertid att det mer formella *Jöns* kunde tendera att slå igenom i breven men att fogden i första hand var känd som *Jösse* och att krönikan i det avseendet följer det allmänna bruket utan nedsättande avsikt eller verkan.

Inte heller två andra av Engelbrekts motståndare omtalas på något onormalt sätt: Kung Erik skrivs normalt bara *konungen* (t.ex. vers 737, 835), medan Engelbrekts mördare liksom Jösse Eriksson helt enkelt skrivs med förnamn och patronymikon: *Magnus beyntzson* (vers 2673; se även Schück 1996 s. 17 f. och Lönnroth 1995 s. 133).

Engelbrekt omtalas däremot inte enbart neutralt utan vid flera tillfällen med rosande epitets: Vid första presentationen endast som *Engelbrecht* (vers 730) men senare *engilbrecht then goda man* (748), *Engelbrecht engelbrechtis son then goda man* (801), *then köne hælade from* (875) och *then hæladh* (2699); jfr Lönnroth 1995 s. 128–130.

3. Två föraktliga fogdar

Två fogdar som spelar betydligt mindre roll i krönikan än Jösse Eriksson men som får betydligt intressantare namnskick än han är herr Johan Franke och Hartvik Olafsson.

I Karlskrönikan (vers 846–851) beskrivs hur dalkarlarna under Engelbrekt drar fram:

the komo nider i wesmana lande
tha yppedes vtländzka fogada wande
tha her johan waale thz sporde
at böndere for köpingx feste thorde
han bath hämpta sina hesta
och thorde ey bida vppa thet fästa

Herr Johan flyr till Stegeborg i Östergötland, men dessvärre kommer Engelbrekt dit också (vers 1200–1205).

tha han [Engelbrekt] kum for stekaborgh
waalan fik ater hiärta sorg
engelbrecht sende genstan tha

och bath honom vt til sik gaa
 waalan ey annat torde
 Som engelbrecht bath han giorde

Herr Johan Franke gör alltså en ömklig figur och vågar aldrig göra motstånd. Detta förbinds i mitt tycke tydligt med hans exotiska, välska ursprung (från Balkan, se Ibler & Fritz 2004). Binamnet *Vale* (sammanhängande med fsv. *val* 'främling' m.m., se DGP 2, Lind Binamn och Hellquist 1948 under *valnöt*) måste för samtiden tydligt ha visat på hans sydliga ursprung. Detta förstärks, samtidigt som ett förmodligen nedsättande moment införs, genom att krönikan i skildringen av belägringen av Stegeborg använder binamnet absolut, i bestämd form och utan titel, vilket upprepas ytterligare två gånger efter de ovan citerade raderna. Omtalssättet i samtida brev är *her Johan Franke* (SMP under *Iohan* 1426).

I vers 1002 ff. omtalas det hårda regemente som förs av fogden på Gripsholm över bönderna i Rekarne i Södermanland: "The fatiga bönder aa reekerna boo/there fogda giorde thöm och mykin oro". I vers 1025 omtalas att "then draffuels man war ey goth" och i vers 1032 kallas han "then omilda fogad".

Även denna fogde visar sig vara en feg stackare: han överger slottet och sätter det i brand och visar sig därmed vara trolös mot sin herre (vers 1034–1047). Krönikan konstaterar att han var rädd som en hare (vers 1042), och här passar enligt min mening vers 1035 in: "hartwych flögh monde han heeta".

Fogden i fråga skrivs nämligen normalt *Hartvik Olafsson* och liknande (Fritz 1973 s. 26; SMP under *Hartvik* 1428). *Flögh* (*Flegh*) är möjligen hans släktnamn (vilket antyds av SMP genom en hänvisning till 1365, *Hartika Flegh*), men om så är fallet verkar han normalt inte ha brukat detta. Att krönikan omtalar honom med detta tillnamn kan ha medfört att han i viss mån utpekats som utlänning (till skillnad från om det inhemska *Olafsson* hade använts). Dessutom är det sannolikt att återgivandet av tillnamnet i denna form avser att associera till det fornsvenska substantivet *flögh* 'vindflöjel, vimpel, flykt(?)' (se SAOB under *flög*). Att Hartvik var opålitlig och flyktbenägen kan således ha understrukits både i relationen och genom det framlyfta tillnamnet. I sammanhanget kan även nämnas att hövitsmannen på Kastelholm, Bengt Poggewysch, i krönikan får den veterligen unika skrivningen *her benedictus pugge* (Karlskrönikan vers 975, SMP under *Benedikt* 1400). Här är det troligt att man velat associera till lty. *pugge, pogge* 'padda'. Att Engelbrektskrönikans skrivare var starkt påverkad av lågtyskan är väl känt, och det är dessutom troligt att ordet var förståeligt för många i samtiden. Det brukas i bestämd form, *puggan*, av

biskop Hans Brask 1527 (G1R 4 s. 400) i en utläggning med hänvisning till en kyrkofader om att biet drar honung från blommor medan paddan drar etter, där paddan står för de uppstudsiga och ostadiga människor som drar falska lärdomar ur bibeln.²⁸ Namnformen *Pugge* skulle alltså kunna vara grovt ned-sättande.

4. Karl Knutsson

Karlskrönikan är säkerligen skriven på uppdrag av Karl Knutsson, och efter Engelbrekts död är han den givna centralfiguren och hjälten. Han omtalas dock, till skillnad från Engelbrekt, i stort sett utan några rosande epiteter (Schück 1996 s. 22). Han presenteras först som *karll knutsson aff foglewike* (vers 1230), därefter som *karl knutzsson* (1245) och när han blivit marsk helt enkelt som *marsken* (se nedan). När han blivit kung omtalas han som *konungen* (7517) eller ibland *konung karl* (7734). Skildringen av honom som en tapper, rättrådig och extremt duglig man – ständigt i kamp mot den danska kungamakten och utländska fogdar men dessvärre ofta sviken av sin omgivning – klarar sig tydligt med sparsamma uttrycksmedel i fråga om omtals-sätt. I ett fall omtalas han dock som ”thera retta herre konung karl” (vers 8188). Vidare kan en och annan anhängare omtalas på ett hyllande sätt, t.ex. *swan then köne man* (4963).

Växlingen från Engelbrekt till Karl Knutsson som centralfigur verkar inte ha varit helt smärtfri för krönikans redaktion. I vers 2119 f.: ”marsken togh högt at öpa/ vnder suensca banner sculle alla löpa” har *Engelbert* strukits och *mar-sken* satts in (se s. 362). Likaså har ett av Engelbrekts rosande epiteter strukits: ”then ädla wijsa köna man” (vers 1304 ½, s. 333). Det största olösta problemet omtalas i avsnitt 5, Erik Pukes transformation från hjälten Engelbrekts högra hand till förrädare (jfr Lönnroth 1995 s. 130 f.).

5. Karl Knutsson kontra Kristian Nilsson, Erik Puke och kung Kristoffer

Bruket att Karl Knutsson skrivs som *marsken* har en intressant parallell i att hans konkurrent om makten i landet, herr Kristian Nilsson, omtalas som *drot-sen*. Han presenteras som *her cristiern niclisson* (Karlskrönikan vers 1830)

²⁸ SAOB hänvisar under *pugga* till ”y. fsv. *pugga*”. Ordet återfinns inte i Sdw, vilket beror på att det är känt först från biskopens brev 1527. Enligt SAOB:s praxis betraktas Hans Brasks språk som fornsvenska under hela hans levnad (Wendt 2023).

och omtalas även sedan han blivit drots någon gång som *her cristiärn* (5628). Vid åtskilliga tillfällen omtalas båda männen i samma sammanhang som *marsken* och *drotsen* (t.ex. vers 3373, 4677 f., 4714 f., 4858–4873, 5305 f., 5316). Omtalssättet är neutralt men vi inser snart att marsken alltid har rätt och drotsen alltid fel.

Den ovannämnde Erik Puke är i Engelbrektskrönikan en framgångsrik härförare som har Engelbrekts fulla förtroende (*erik pwke* vers 949, *erik* 956, *erik puke* 998). Varken han eller Engelbrekt är dock nöjda med Karl Knutssons tilltagande makt, och när Karl blir vald till riksföreståndare framhålls i vers 2309 f.: ”Tha Engelbert oc puken thz hördho/ gantzka wreedha the them giordho”. Efter Engelbrekts död uppträder Erik Puke som Karl Knutssons motståndare, vilket slutar med han blir gripen och avrättad (Karlskrönikan s. 151 f., se Nordquist 2021 s. 133 f.).

Erik Puke får ett intressant namnskick i krönikan. Hans tillnamn betyder som bekant ’djävul’ men var säkert helt accepterat – namnets bakgrund är i hans fall att han är uppkallad efter sin farmors kusin, Erik Kettilsson Puke (Schück 1995–97 s. 527). Då namnet används absolut och i bestämd form, som i citatet ovan, så finns det dock anledning att fundera på om man här har velat aktualisera dess etymologiska betydelse.

Även Erik Puke omtalas ofta i samma sammanhang som Karl Knutsson. När de ännu är allierade (vers 2174 ff.): *Marsken : Erik puke*. I ett gräl som tycks vara nära att övergå i våldsamheter (vers 2801 ff.): *erik : marsken, erik : marsken, karl knwtsson* (direkt anföring), *Marsken : erik*. När Erik förbereder ett förräderi (3074 f.): *marsken : puken*. Vid Eriks avrättning (4423 ff.): *erich pucha, eriks*. Omtalssättet är alltså ofta neutralt, men den bestämda formen *Puken* förekommer vid flera tillfällen, bl.a. då Eriks styrkor blir besegrade och förödmjukade (vers 3981 ff., vid upprepade tillfällen). Det mest intressanta fallet kräver en utvikning.

I vers 3756 presenteras en tjänare till Karl Knutsson: ”Marsken hade en dreng het snare”. Senare förråder Snare Karl och ansluter sig till Erik Puke (3948 ff.), vilket slutar med hans avrättning (4414 ff.). I vers 4034 f. framhålls hätskt: ”then onde forrädher snare/ han monde och tha medh puken fare”. Här skall alltså Snare fara med djävulen, som identifieras med Erik Puke. Det är även möjligt att omtalandet av Snare med blotta binamnet är avsett att framställa honom som lågättad och illasinnad, även om namnet i sig knappast är nedsättande.

Slutligen skall bland Karl Knutssons fiender kung Kristoffer av Bayern tas upp. Några rader om honom förtjänar att återges i sin helhet. Kungen beskylls här för missväxt och hungersnöd, vilket leder till att han allmänt kallas *barkakonung*, ett skymfligt epitetsom vid hans död blir upprepat i en hätsk tirad och får karaktär av binamn (vers 7180 ff., 7322 ff).

Ä men marsken mektogh war
tha war j rikit the besta aar
som man wille onska aff wor herra
strax konungen kom tha ward thz werra
ä men han war tha war stor hunger
ty hatade hanom badhe gamal oc vngher
böndher oc bokarla alla
hanom barkakonung kalla

gud skilde the swenska aff then nöd
konungen bleff pa helsingborg död
om xij jula dagh
thz fyöl mongom wäl j lagh
som gerna wid barkakonung skille

6. Herr Tord, herr Örjan Karlsson och Sten Sture den äldre

Sturekrönikan är en fortsättning på Karlskrönikan med början år 1452. Kung Karl är i dess början fortfarande i livet men ses inte längre som en hjälte utan som en rätt misslyckad figur, även om han i stort sett har krönikörens sympati (Hagnell 1941 s. 52). Några andra svenskar omtalas i prisande ordalag, t.ex. ”then stolsse riiddare her tordh” (vers 2, se Hagnell s. 49 och Nordquist 2015 s. 138 ff.) och ”her örian karlsson then sköna man” (vers 695).

Snart koncentreras intresset dock på Sten Sture. Till skillnad från Karl Knutsson i Karlskrönikan (avsnitt 4, 5) omtalas han flera gånger med rosande epitetsom (Hagnell 1941 s. 50). Han presenteras i ett oklart sammanhang som ”een vngher riiddare och heether her steen (vers 1471), en fras som varieras i vers 1808: ”then wngha riiddaren her steen”. När Sten valts till riksföreståndare används fraserna ”rikensens ädla förstandare her steen” (2515), ”rikensens förstaandare then wnge her steen” (2670) och ”ärlighe herre her steen” (2712).

I Sturekrönikans senare partier, från 1488, skiftar tendensen, Sten Sture får allt mer kritik och de hyllande epitetsom uteblir; bl.a. utnyttjas rimparet *Sten : sen* nu med motsatt tendens från tidigare: från att genom negation framhålla att Sten Sture handlar raskt till att inhamra att han ständigt kommer för sent

till Sveriges och Finlands försvar (Hagnell 1941 s. 85–106). Det partiet av krönikan behandlas inte här.

7. Allmogens köttmångare, Axeln, liljor och nässlor

Efter en massaker på upproriska bönder skriver Sturekrönikan (vers 847 f.) om Ture Turesson, Kristian I:s främste svenske anhängare (Carlsson 1924) ”her twre turesson een ridder langher/ kallas tha almoghsens köthmaanger”, medan den ovannämnde herr Tord har en ”dräng” Jösse Bosson, som av danskarna lejs att mörda honom och som liknas vid en varg och kallas ”then argh-asta förrådhare” (vers 171–190, se Nordquist 2015 s. 138–142), i en skildring som påminner om Karl Knutssons tjänare Snare (se avsnitt 5). I många fall klarar sig porträtten av män som tilldelas skurkroller utan den typen av omtalssätt. Ett par intressanta fall är dock omtalet av Axelssönerna, som med tiden blir Sten Stures konkurrenter, som *axeln* och av några ”förrådiska” svenskar som *nässlor*.

Vitsandet med Axelssönernas patronymikon, som associeras med en hjulaxel, upprepas flera gånger, bl.a. i vers 3126–3138 och i vers 2562 ff.:

then som liffuer han faar wäll höra
 huru axelen aktar i swerige waghñ ath föra
 axelen war stark och hulth wäl fasth
 thz är fryktende ath han komber i lasth
 jak haffuer thz optha hörth ath spaa
 thz axelen skal snarth syndher gaa
 och maasken thz kan ey wara wndher
 thz honom händher ath gaanga sundher
 och komber axelen i noghot meen
 thz skeer för thy at slozsloffuan är ey reen

Genom denna bild framhävs Axelssönernas makt och förutspås deras undergång (se Nordqvist 2015 s. 173–177). Stilgreppet får sägas vara onomastiskt intressant och visar att brödraskaran sågs som en enhet av samtiden; den omtalas även som *axel släkten* (vers 2583), vilket får ses som ett kollektivnamn: *Axelsläkten*, jfr även SMP under *Axel* 1397.

En grupp ”förrådare” i det svenska riksrådet omtalas i krönikan tämligen neutralt: *erik karlsson trotte karlsson* och *her iwar green* (vers 1866, även 1468, se Hagnell 1941 s. 57). Men i en relativt elegant vändning framhålls att alla örtagårdar har både liljor och nässlor (1863 f., se Nordquist 2015 s. 165 f.), där de uppenbarligen är nässlorna medan liljorna är svenska herrar som ärligt hållit sin riddartro. Dessa liljor utgörs här av en annan grupp: *her niels sture*

her göstaff karlsson oc ridder her steen (1860). Dessa två trior står mot varandra, med särskilt framhävande av Sten Sture.

8. Sankt Göran med kung Kristian och Sten Sture

Till Sturekrönikans bild av slaget vid Brunkeberg utanför Stockholm hör bilder av de två anförarna före slaget, kung Kristian I och Sten Sture den äldre, som båda får eldande tal lagda i sin mun. Två partier av Kristians monologer, där han smädar Sten Sture, är värda att citera, trots att de inte innehåller några uppseendeväckande omtalssätt (vers 2077 ff., 2167 ff., se Hagnell 1941 s. 56 och Nordquist 2015 s. 163).

hans striidh faller i skarn
thy han är ey bätther än eeth spena barn
jak tigher thz ey längher
thy han haffuer warith myn drängher

Jk swore dat i dyssene stunde
oppa dhe hilge fyf wnde
ik magh er komen yn groter noth
vnde er lyden den harden doth [...]
wy willen vnse hende rören
vnde ridder sanct jorgin skal dat baner worin

Därefter kommer Sten Stures tal och hans truppers gensvar (vers 2186 ff., 2214 ff.).

wylin i mz friidh i swerige boo
tha maghin y i dagh mik halla troo
och wylin i mz ärom liffua
och alla i swerige bliffua
tha maattin i nw alla fasta staa
och ingen fraan androm i dagh gaa [...]

thera hierta war wthan twnga
thy beegynnadhe the alle siunga
och giorde siik godhan liisa
och qwaadho sancti örians wysa

Kristian uttrycker sig alltså grovt och liknar Sten vid ett spädbarn, vars strid kommer att sluta i skiten (”i skarn”). I det andra partiet övergår han till tyska – vilket understryker hans främmande ursprung – och svär ogudaktigt vid

Kristi fem sår att han kommer att döda Sten.²⁹ Avslutningsvis eggjar han trupperna att strida under Sankt Görans banér. I kontrast till honom uttrycker sig Sten höviskt och appellerar till truppernas svenska patriotism. Därefter börjar hans trupper spontant sjunga Sankt Görans visa.

Intressant här är bruket av helgonnamnet, nusvenskt *Sankt Göran*. Båda härrarna strider i hans namn, men danskarna använder den lågtyska (och även danska) formen *Jorgin* och svenskarna den svenska formen *Örian*. Konfliktperspektivet underblåses av de två skilda namnformerna, där Sankt Örjan står för det fosterländska och Sankt Jörgen för det utländska och fientliga. (Se SMP under *Iörian* om personnamnet.)

I svensk historieskrivning brukar man anse att skulpturen av Sankt Göran och draken i Storkyrkan i Stockholm, som finansierades av Sten Sture, är rest till minne av slaget vid Brunkeberg; det blir då självklart att Sten är helgonet och Kristian draken. Detta har nyligen ifrågasatts av Herman Bengtsson (2022), som dock kommer fram till att det är troligt att Sten har velat identifiera sig med helgonet.

9. Kvinnor i Karlskrönikan och Sturekrönikan

Ett parti om kvinnor i krönikorna riskerar att bli mycket kort – kvinnor förekommer i allmänhet inte alls i handlingen. När de omtalas sker det ofta utan namn och i relation till deras män och deras fäder, dvs. som förbindelselänkar mellan allierade eller konkurrerande stormän (se Hagnell 1941 s. 76 f. och Nordquist 2015 s. 176 f.). I en nedsättande formulering framhålls t.ex. att Arvid Trolle hade herr Ivars (Axelssons) dotter i säng (Sturekrönikan vers 2805, Hagnell s. 77 f., 83). Karl Knutssons hustrur, som inte heller namnges, omtalas däremot schablonartat uppskattande som hans ”edle dande quinne” (Karlskrönikan vers 2917) och ”hans drottning oc forstinna” (8367).

Förutom drottning Margareta, som omtalas ovan, är det även värt att fästa sig vid Erik av Pommerns drottning Filippa och Kristan I:s drottning Dorotea. Om Filippa framhåller Engelbrektskrönikan att hon gjorde svenskarna väl, ”hon

²⁹ Om sådana eder, se Stroh-Wollin 2005, som dock (s. 541) hävdar att man inte såg så allvarligt på sådana svordomar förrän efter reformationen, med hänvisning bl.a. till Lena Mobergs (1996) referat ur Stockholms tänkeböcker. I såväl Mobergs referat som i de underliggande texterna framgår emellertid att den svärjande mannen är våldsam och brottslig, medan stockholmsborgarnas språk är nästan helt fritt från eder (STb 1 s. 396–402). Svärjande ingår även i Karlskrönikans svartmålningar av ärkebiskopskandidaten Arend Klemittsson och av Erik Puke (vers 576, 2808 f.). Ett tyskt citat framhäver i Karlskrönikan tyskt militärt övermod (vers 8982) och ett annat visar i en smädeskrift om kung Albrekt på dennes ”påfallande oförmåga att tala svenska” (Blom 1992 s. 42 f.).

sende them tha math och ööl” (Karlskrönikan vers 459). Hon får även en liten nekrolog (470 ff.):

Ther näst epter moth jwla tijdha
drothninga philippa wilde tha til sverige rijda
tha hon til wazstena kum
ther doo then edhla förstinna from

Filippa framställs på detta sätt i slående kontrast mot sin man och får även ett rosande epitet som ädel och from furstinna. Dorotea är däremot om möjligt en sämre härskare än sin man kung Kristian (Sturekrönikan vers 2474 ff., se Hag-nell 1941 s. 42 f. och Nordquist 2015 s. 190 f.).

om hans drotningh dorothea kan jak ey skriffua goth
wthän onth smäligh och spoth
thz war the wärsta qvinna
som man kan fynna

Strax därefter konstateras (2481): ”jezabell monde alla hänne kalla”. Liknel-sen mellan Dorotea och bibelns avgudadyrkande drottning Isebel är naturligt-vis grovt smädande. Samtidigt kan man undra över i vilken mån denna gestalt var känd av den tilltänkta mottagarkretsen.

I ett fåtal fall namnges frälskvinnor i krönikorna, när de får en något mer aktiv roll. Mest anmärkningsvärd är fru Birgitta, som i Karlskrönikan (vers 9489) omtalas med satsen: ”herre eringisle hustru thz är”. Hon omtalas i Sturekrönikan i egenskap av änka och förrädare mot de svenska intressena (vers 383, se Rystad 1957) som *ffru birgitta oppa hammersta* (hennes mans sätes-gård i Ösmo socken, Södermanland). Fru Birgitta omtalas i negativa ordalag men tilldelas inga negativa epitet. Att hon i Sturekrönikan skrivs till en gård, på samma sätt som en man (ehuru utan patronymikon), får ses som en form av individualisering och tillskrivande av agens.

10. Avslutning

Binamn och nedsättande eller hyllande epitet spelar ingen stor roll i krönikor-nas personteckning. De kan dock vara kvalitativt viktiga – samtiden bör ha uppfattat dem mycket klart och de har säkert fungerat som emotiva accenter. Deras fördelning mellan de omtalade personerna är nyckfull och kan ha styrts i första hand av politiska eller sociala hänsyn.

Ett fåtal nedsättande binamn har konstaterats: *Vale*, *Valan* (avsnitt 3), *Barkakonung* (avsnitt 5), ”Allmogens köttmångare” (avsnitt 7), *Jezabel* (avsnitt 9) och det kollektiva *Axeln* (avsnitt 7). Existerande – i vissa fall ombildade – namn, som enligt min mening brukas i propagandistiskt syfte, är *Bogislav* (avsnitt 1), *Fløgh* och *Pugge* (avsnitt 3) samt *Puken* och möjligen även *Snare* (avsnitt 5).

Man kunde också tala om embryonala binamn, med motiv som gärna utmålar motståndare som djävulens anhang. Jösse Bosson liknas vid en varg (avsnitt 7) och Ivar Axelsson vid en räv (Hagnell 1941 s. 80 f.). Förrädare är nässlor medan rättrådiga svenskar är liljor (avsnitt 7). Detta motiv är även aktuellt för smädenamnet *Jezabel* (avsnitt 9) och för släktnamnet *Puke* med aktualisering av den etymologiska betydelsen ’djävul’ (avsnitt 5), liksom kanske för ombildningen av släktnamnet *Poggewysch* till *Pugge* ’padda’(?) (avsnitt 3).

Brukbara nedsättande adjektiv är *omild*, *oärlig*, *argaste* (förrädare), liksom sammansättningen *dravelsman*. Nedsättande omtalssätt spelar större roll för kollektiv än för individer, vilket inte har behandlats här. Några exempel på i sammanhanget negativt klingande omtalssätt är *de lybiska*, *de tyska*, *de danska*, *däner*, *garpar* och *utländska* (ofta kombinerat med *fogdar*).

Hyllande epitet är bland annat viktiga för etableringen av Engelbrekt (avsnitt 2) och Sten Sture (avsnitt 6). De används däremot inte om Karl Knutsson (avsnitt 4). Förrådet av adjektiv i epiteten är begränsat. Exempel är *god* i *den gode man* och fsv. *køn* ’kunnig, skicklig, stridsduglig, tapper, djärv’ i *den köne hjälte god*, liksom *from* ’framstående, tapper, förträfflig, god, gudfruktig’, *ädel*, *stolt*, *ärlig* (förbundet med *junkare*, *herre* m.m.). Ett rosande epitet om kvinnor är *dannekvinna*.

Här kan kanske spåras en hyllning av ett krigiskt och ridderligt ideal, karakteriserat av mod, kompetens och trohet till sin herre. Det innebär att även motståndens män kan klandras (eller i sällsynta fall prisas) för i vilken mån de lever upp till dessa ideal. Svek förtjänar strängast möjliga straff.

Som en biprodukt av granskningen har en del andra intressanta stildrag kommit i dagen. Här kan pekas på helgonnamnet *Jorgen/Örjan*, som i slaget vid Brunkeberg av motståndarna brukas i lågtysk form och av svenskarna i svensk form, vilket kunde ses som ett moment i en konstruktion av ett nationellt svenskt helgon *Örjan*, och på bruket av tyska citat för att utmåla motståndare som utländska och övermodiga (avsnitt 8).

Referenser

- Bengtsson, Herman, 2022: Riddaren & draken. En rekonstruerad historia. Stockholm: Medströms.
- Blom, Conny, 1972: Förbindelsedikten och de medeltida rimkrönikorna. Studier kring omarbetningen av Erikskrönikan och tillkomsten av förbindelsedikten samt dessa krönikedelars plats i den medeltida rimkröniketraditionen. Lund: Gleerup.
- 1992: Liknelsen om konung Albrekt. Skämtet och löjet som politiskt vapen i en medeltida rimkrönika. I: Scandia. Tidskrift för historisk forskning 58. S. 31–46.
- Carlsson, Gottfrid, 1924: Ture Turesson (Bielke). I: Svenskt biografiskt lexikon 4. Stockholm: Bonniers. S. 153–164.
- DGP 2 = Gunnar Knudsen, Marius Kristensen & Rikard Hornby (red.), Danmarks gamle Personnavne. 2 Tilnavne. 1949–1964. København: G. E. C Gads forlag.
- Ferm, Olle, 2009: Kung Magnus och hans smädenamn *Smek*. Historien om en faktoid, dess ursprung, akademiska lansering och spridning. Stockholm: Sällskapet Runica et Mediævalia.
- Fritz, Birgitta, 1973: Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250–1434. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- G1R 4 = Konung Gustaf den förstes registratur 4, 1527. 1868. Stockholm: Norstedts.
- Hagnell, Karin, 1941: Sturekrönikan 1452–1496. Studier över en rimkrönikas tillkomst och sanningsvärde. Lund.
- Hellquist, Elof, 1948: Svensk etymologisk ordbok 1–2. 3 uppl. Lund: Gleerups.
- Ibler, Mladen & Fritz, Birgitta, 2004: Kunglig reseledare i Heliga landet och slottshövitsman i Sverige. Om Johan Vales märkliga karriär och verkliga identitet samt Erik av Pommerns besök i Dubrovnik år 1424. I: Scandia. Tidskrift för historisk forskning 70. S. 3–16, 155–156.
- Karlskrönikan = Svenska medeltidens rimkrönikor 2. Nya eller Karlskrönikan. Början af unions-striderna samt Karl Knutssons regering. 1389–1452. Efter en original-handskrift utg. af G. E. Klemming. 1866. Stockholm.
- Lind Binamn = Lind, E. H., Norsk-isländska personbinamn från medeltiden. 1920–1921. Uppsala.
- Lönroth, Erik, 1995: ”Engelbrektskrönikan”. I: Scandia. Tidskrift för historisk forskning 61. S. 121–134.
- Moberg, Lena, 1996: Svenskt och tyskt i det medeltida Stockholm. I: Moberg, Lena & Westman, Margareta (red.), Svenskan i tusen år. Glimtar ur svenska språkets utveckling. S. 31–49. Stockholm: Norstedt.
- Nordquist, Margaretha, 2015: A struggle for the realm. Late-medieval Swedish rhyme chronicles as ideological expressions. Stockholm: Stockholms universitet.
- 2021: Sankt Eriks vrede. Oförrätter, minne och politiska känslor i den senmedeltida Karlskrönikan. I: Lychnos. Årsbok för idé- och lärdomshistoria. S. 125–139.
- Rosén, Jerker 1963: Karlskrönikan. I: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid 8. Malmö: Allhems. Sp. 290–294.
- Rystad, Göran, 1957: Hammerstaaffären. I: Scandia. Tidskrift för historisk forskning 23. S. 187–212.
- SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien 1–38. 1898–2024. Lund.
- Schück, Herman, 1995–1997: Erik Puke. I: Svenskt biografiskt lexikon 29. Stockholm: Norstedts. S. 527–530.

- 1996: Hans Skrivare – Johan Fredebern. En pennans man i 1430-talets Stockholm. I: Sankt Eriks årsbok. S. 9–26.
- Sdw = Söderwall, K. F., Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1–2. 1884–1918. Lund. Supplement av K. F. Söderwall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren & E. Wessén. 1925–73. Stockholm.
- SMP = Sveriges medeltida personnamn. [Numera:] utgivna av Institutet för språk och folkminnen. 1–. 1967 ff. Uppsala.
- STb 1 = Stockholms stads tänkeböcker 1474–1483 samt burspråk. Utgifna af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia ... genom Emil Hildebrand. 1917. Stockholm.
- Stroh-Wollin, Ulla, 2005: Från *vaserra* till *herregud* – om Vår Herres medverkan i 1700-talets svordomar. I: Språk i tid. Studier tillägnade Mats Thelander på 60-årsdagen. Red. av Melander, Björn m.fl. S. 535–544. Uppsala: Uppsala universitet.
- Sturekrönikan = Svenska medeltidens rimkrönikor 3. Nya krönikans fortsättningar eller Sture-krönikorna. Fortgången af unionsstriderna under Karl Knutsson och Sturarne, 1452–1520: Efter handskrifter utg. af G. E. Klemming. 1867–1868. Stockholm.
- Wendt, Bo, 2023: Brevväxling med Lennart Ryman, 15 november. Isof dnr 421-24/2182.
- Westin, Gunnar T., 1972: Sturekrönikan. I: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid 17. Malmö: Allhems. Sp. 353–355.